

“Vrije tijd, het echte werk”

Richtlijn voor het opstellen van een individueel dagprogramma

Opdrachtgever: Inge Veugen en Marianne Reumer
Instelling: Kempenhaeghe Zorg en Dienstverlening
Woongroep: Jonckheit 2

Studenten:
Loes Titulaer
Marjolein Vos
Jan-Pieter van Bakel
Jessica van Mullekom

Datum: januari 2012

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: Uitwerking domeinen	5
§1.1 Domein 1, onderwerp en doel	5
§1.2 Domein 2, betrokkenheid van belanghebbenden.....	5
§1.3 Domein 3, methodologie.....	6
§1.4 Domein 4, helderheid en presentatie	6
§1.5 Domein 5, toepassing	6
§1.6 Domein 6, onafhankelijkheid van de opstellers	7
Hoofdstuk 2: Richtlijn	8
§2.1 Bewustwording.....	8
§2.2 Samenwerking	8
§2.3 Activiteiten	9
§2.4 Dagprogramma.....	12
§2.5 Overige	14
Hoofdstuk 3: Stappenplan.....	15
Literatuurlijst	18
Bijlagen	20
Bijlage 1: Appraisal of Guidelines for Research & Evaluation (AGREE)	20
Bijlage 2: Tabel evaluatie.....	21

Inleiding

Moeilijk verstaanbaar gedrag wordt omschreven als gedrag dat als problematisch wordt ervaren door de persoon zelf of door zijn omgeving. Ook als er een psychiatrische achtergrond is, kan er moeilijk verstaanbaar gedrag ervaren worden (Mevissen, 2005). Het gaat dus onder andere om gedrag waar de omgeving last van heeft, bang voor is of geen raad mee weet. Voorbeelden van moeilijk verstaanbaar gedrag zijn; drukte, destructief gedrag, agressie naar anderen of zichzelf, angsten (Geus, 2001), dwanghandelingen, liegen, contact afhouden, terugtrekken, passiviteit, aandacht claimen (Mevissen, 2005), rumineren (Kraijer, 1998). Dit gedrag kan zich ook voordoen bij mensen met een ernstig verstandelijke beperking.

Als er sprake is van een zeer ernstige verstandelijke beperking dan is het gemiddelde ontwikkelingsniveau niet hoger dan dat van een kind van ongeveer één jaar. De nadruk ligt hierbij op gemiddeld, omdat bijvoorbeeld de motorische ontwikkeling hoort bij een leeftijd van meer dan één jaar, terwijl betrokkene niet in staat is tot interacties met anderen en dat er alleen contact is te krijgen als hij of zij op schoot wordt genomen.

Het gedragspatroon is uiterst primitief en beperkt. Mensen met een ernstige verstandelijke beperking nemen meestal wel waar (horen, zien, voelen, ruiken). Ze hebben echter vooral problemen met het leggen van verbanden tussen deze waarnemingen en gelijktijdige of vroegere ervaringen. Er zijn vaak neurologische problemen (epilepsie) en een groot aantal van hen is bedlegerig of aangewezen op hulp om zich voort te bewegen. Het denken is te vergelijken met dat van een jonge zuigeling. Het onderscheid tussen de omgeving en zichzelf wordt lang niet altijd gemaakt (Vlaskamp e.a., 2005; Meer e.a., 2003; Burger, 2005).

Uit onderzoek blijkt dat er regelmatig ervaren wordt dat mensen met een verstandelijke beperking juist op de momenten dat ze geen duidelijke invulling van hun vrije tijd hebben, meer moeilijk verstaanbaar gedrag laten zien. Dit kunnen onduidelijke situaties voor hen zijn en er kan sprake zijn van een te kort aan prikkels op die momenten (Kraijer, 1998; Geus, 2001). Daarnaast heeft het onderzoek voorafgaande aan de ontwikkeling van de richtlijn uitgewezen dat een dagprogramma voor de bewoners helpt de vrije tijd in te delen. Wanneer de vrije tijd meer ingevuld en gestructureerd wordt, zal het moeilijk verstaanbaar gedrag afnemen. Een dagprogramma helpt dus zowel de bewoner als de medewerker.

Omdat het opstellen van een dagprogramma voor de individuele bewoner voor de onderzoeker onmogelijk is, is er gekozen voor het ontwikkelen van een richtlijn voor het opstellen van een dagprogramma. De onderzoekers kunnen zelf geen dagprogramma opstellen omdat zij hiervoor de bewoners niet goed genoeg kennen. Daarnaast zal het dagprogramma beter bij de woongroep aansluiten en gemakkelijker geïmplementeerd kunnen worden als dit door de medewerkers zelf ontwikkeld is. Een richtlijn sluit aan bij de visie van Kempenhaeghe en bij het zorgprogramma “in Dialoog” dat wordt gebruikt op Jonckheit 2. De visie van Kempenhaeghe beschrijft dat de individuele bewoner centraal moet staan in de zorg. Dit is ook het streefpunt van “In Dialoog”. In deze richtlijn wordt beschreven hoe de medewerkers een dagprogramma voor de individuele bewoners kunnen opstellen. De richtlijn kan ook gebruikt worden wanneer er nieuwe bewoners op de woongroep komen. Tevens kan het dagprogramma aangepast worden wanneer bijvoorbeeld dagbestedingmomenten veranderen.

Voor het opstellen van de richtlijn is gebruik gemaakt van het Appraisal of Guidelines for Research & Evaluation (AGREE-instrument). Het AGREE-instrument is een internationaal erkend instrument om

de kwaliteit van klinische richtlijnen te beoordelen. Het AGREE-instrument bevat 23 criteria. Deze criteria zijn verdeeld in zes domeinen. Deze zes domeinen zijn onderwerp en doel, betrokkenheid van belanghebbenden, methodologie, helderheid en presentatie, toepassing en onafhankelijkheid van de opstellers (zie bijlage 1).

Er is gekozen voor het werken met het AGREE- instrumenten, omdat dit instrument houvast geeft bij het opstellen van de richtlijn (Lamers e.a., 2008; Grol en Wensing, 2011).

In hoofdstuk 1 wordt per domein kort beschreven hoe de richtlijn invulling krijgt. In hoofdstuk 2 staat de richtlijn en de daarbij behorende aanbevelingen. Het stappenplan voor het opstellen van een dagprogramma staat in hoofdstuk 3 beschreven. In de bijlage is informatie toegevoegd voor verdere verdieping.

Hoofdstuk 1: Uitwerking domeinen

In dit hoofdstuk wordt per domein beschreven hoe deze inhoud gaat krijgen in de richtlijn. De domeinen zijn afkomstig uit het AGREE- instrument (zie bijlage 1). Dit hoofdstuk kan gezien worden als een toelichting bij de richtlijn. Een aantal domeinen wordt niet uitgebreid uitgewerkt in dit hoofdstuk, omdat deze te maken hebben met het beoordelen van de richtlijn.

§1.1 Domein 1, onderwerp en doel

Er is een richtlijn ontwikkeld voor het opstellen van een dagprogramma waarin de individuele bewoner centraal staat. De bedoeling van deze richtlijn is dat er zowel voor de bewoners als voor de medewerkers van de woongroep duidelijkheid geschept wordt. De medewerkers kunnen hierdoor op een eenduidige manier met de bewoners omgaan.

Door middel van onderzoek is vastgesteld dat wanneer de “lege momenten” van de bewoners zinvol besteed worden, het moeilijk verstaanbaar gedrag afneemt. Doordat het dagprogramma van de individuele bewoner er iedere dag hetzelfde uitziet, biedt dit voor hen structuur.

Het is belangrijk dat activiteiten aansluiten bij de interesses van de bewoners. Om deze reden wordt er in de richtlijn ook aandacht besteed aan activiteiten op zowel individueel- als op groepsniveau.

Deze richtlijn richt zich op bewoners van Jonckheit 2, deze bewoners hebben een ernstig verstandelijke beperking en laten daarbij moeilijk verstaanbaar gedrag zien. De woongroep is onderdeel van Kempenhaeghe, Expertisecentrum voor epileptologie. De bewoners van Jonckheit 2 hebben een zeer complexe vorm van epilepsie (Afdelingsprofiel Jonckheit, 2009).

Klinische vragen waarop de richtlijn een antwoord geeft:

- Welke activiteiten zijn er in de avonden mogelijk?
- Welke activiteiten zijn er in de weekenden mogelijk?
- Welke methodieken zijn er voor het achterhalen van de interesses van mensen met een zeer ernstige verstandelijke beperking?
- Hoe is te organiseren dat de individuele bewoner hetgeen kan doen waar hij/zij op dat moment behoefte aan heeft?

§1.2 Domein 2, betrokkenheid van belanghebbenden

Binnen Kempenhaeghe zijn er verschillende disciplines benaderd voor het opstellen van de richtlijn. Zo is er een interview gedaan met medewerkers van de dagbesteding over het aanbieden van activiteiten. Daarnaast is er gesproken met verschillende medewerkers van Jonckheit 2. Met hen is besproken wat er mogelijk is op de afdeling. Omdat de bewoners een te laag ontwikkelingsniveau hebben om inspraak te hebben in het product, vertegenwoordigen de medewerkers van Jonckheit 2 de bewoners.

De GZ- psycholoog/hoofdbehandelaar en een HBO- verpleegkundige van de woongroep hebben de projectgroep begeleid in het gehele proces voor de ontwikkeling van de richtlijn. De medewerkers van de woongroep gaan de dagprogramma's voor de individuele bewoners opstellen en deze gebruiken. De medewerkers hebben verschillende achtergronden, deze zijn SPW, SPH en HBO-V.

Tijdens het onderzoek is er contact geweest met andere instellingen met een vergelijkbare doelgroep. Uit deze interviews is gebleken dat wanneer er structuur aangeboden wordt de bewoners hierbij minder moeilijk verstaanbaar gedrag laten zien.

Ieder projectlid heeft één dagdeel meegelopen om een beeld te krijgen van de woongroep en de bewoners. Hierdoor heeft de projectgroep een beeld bij wat er door de medewerkers verteld is.

De projectgroep heeft tijdens de eindpresentatie aangegeven dat het project nog niet afgerond is en dat er minimaal twee medewerkers nodig zijn die het product voortzetten. De projectgroep heeft hiervoor om vrijwilligers gevraagd om zo de draagkracht van het product te vergroten. De interne facilitators zijn Mart Plomp en Yvon **Achternaam**

Het product wordt uitgelegd en toegepast tijdens de workshop.

§1.3 Domein 3, methodologie

De projectgroep heeft het actieonderzoek als leidraad gebruikt voor het onderzoek. Deze bestaat uit de volgende fases: oriëntatiefase, analysefase, ontwerp- en implementatiefase en tenslotte de evaluatiefase (Migchelbrink, 2007). Het doel van actieonderzoek is kennis verkrijgen om beter of daadwerkelijk anders te kunnen handelen. Een nauwe samenwerking met het werkveld is dus belangrijk. De verworven kennis geeft de betrokkenen aanwijzingen om meer greep te krijgen op de probleemsituatie. Dit geeft dus meer toegang tot het realiseren van handelsalternatieven. Het verbeteren van een situatie is in een actieonderzoek een integraal onderdeel van het gehele proces.

Het kennisdoel van actieonderzoek is toepassingsgericht. Dit betekent dat de kennisverzameling zich vooral richt op kennis van, in of voor die specifieke onderhevige situatie. De kennis is juist alleen gericht op die specifieke situatie, het is dus niet of nauwelijks generaliseerbaar.

De onderzoeker is participant in een gezamenlijk project met opdrachtgevers en onderzochten. Hij is de bevorderaar van het ontwikkelings- of veranderingsproces van de deelnemers aan/uit de onderzoekssituatie. De primaire taak van de onderzoeker is de mensen ondersteunen bij het onderzoeken van hun situatie (Migchelbrink, 2007).

De projectgroep wil met het opstellen van de richtlijn voor het dagprogramma de kwaliteit van leven voor de bewoners van Jonckheit 2 verbeteren. Door het opstellen van een individueel dagprogramma zal de dag voor de bewoners meer gestructureerd. Hierdoor zullen zij waarschijnlijk minder moeilijk verstaanbaar gedrag laten zien. Dit laat het onderzoek, voorafgaande aan het ontwikkelen van de richtlijn, ook zien.

De richtlijn zal worden beoordeeld door zowel een interne expert als een methodologische expert. De methodologische expert zal een docent van Fontys Hogescholen zijn.

§1.4 Domein 4, helderheid en presentatie

De projectgroep heeft een workshop gegeven over het gebruik van de richtlijn en de prioriteit van vrijetijdsbesteding. Daarnaast is er voor het gebruik van de richtlijn deze handleiding opgesteld. Vanuit de woongroep is er een werkgroep verantwoordelijk gesteld voor het verdere verloop van dit product. Zij zijn te bereiken voor vragen.

§1.5 Domein 5, toepassing

De richtlijn biedt handvatten om de huidige organisatie van zorg te verbeteren. De richtlijn biedt mogelijkheden voor het invullen van vrijetijd van de bewoners. Dit geeft duidelijkheid en structuur voor de bewoners en de medewerkers.

Voor het maken van een dagprogramma zijn geen aanvullende middelen vereist. Echter kan voor de activiteiten, die de projectgroep voor de individuele bewoner aanbeveelt, wel materiaal nodig zijn.

De projectgroep heeft een lijst met evaluatiecriteria opgesteld, deze geven aan waar het dagprogramma aan moet voldoen (zie bijlage 2).

§1.6 Domein 6, onafhankelijkheid van de opstellers

De richtlijn is opgesteld door een afstudeergroep van de Fontys Hogescholen Verpleegkunde. Dit is een onafhankelijke groep studenten, omdat zij geen belangen hebben binnen Kempenhaghe. Alle projectleden hebben verklaard geen conflicterende belangen te hebben. De projectgroep heeft geen externe financiering gehad.

Hoofdstuk 2: Richtlijn

Hieronder wordt een overzicht gegeven van de aanbevelingen. Er zijn in totaal vijftien aanbevelingen opgesteld. Deze aanbevelingen zijn onderverdeeld in bewustwording, samenwerking, activiteiten, dagprogramma en overig. Per aanbeveling wordt eerst toegelicht wat de aanbeveling inhoudt, waarom deze belangrijk is en waarop deze is gebaseerd. Hierna wordt in een vakje de aanbeveling in één zin omschreven. Deze kan gezien worden als de conclusie van de aanbeveling.

§2.1 Bewustwording

Aanbeveling 1:

Om het gebruik van het dagprogramma in de praktijk te doen slagen, dienen begeleiders zich bewust te zijn van het belang van het zinvol invullen van vrije tijd. Begeleiders kunnen elkaar hierin motiveren en enthousiasmeren. Door vrije tijd en de invulling hiervan met elkaar te bespreken, blijft het onderwerp onder de aandacht. Zinnvolle invulling van vrije tijd is belangrijk omdat er door zinvolle invulling structuur en duidelijkheid wordt geboden. Dit zorgt ervoor dat het moeilijk verstaanbaar gedrag zal afnemen (Bloem, 2011; Kraijer, 1998; Geus, 2002; Vink, 2011).

Er is aandacht voor het zinvol invullen van vrije tijd.

§2.2 Samenwerking

Aanbeveling 2 en 3:

Zowel medewerkers van de woongroep als medewerkers van de dagbesteding hebben veel te maken met het gedrag van de bewoners. Deze verschillende disciplines hebben een verschillende invalshoek, dit houdt in dat beide disciplines eigen kennis hebben over bepaald gedrag. Een intensieve interdisciplinaire samenwerking zorgt dus voor een bevordering van kennis (Doolaard, 2006).

Vanuit actieonderzoek is gebleken dat een intensieve samenwerking het volgende inhoudt:

- Overdracht. Tijdens overdrachten kunnen bijzonderheden worden besproken en kan verteld worden hoe hiermee omgegaan werd. Hierdoor kunnen mensen van elkaar leren. Bijzonderheden zijn de dingen die anders dan normaal gaan. Verder is het ook belangrijk dat er wordt stil gestaan bij een dag die goed is verlopen. Wat kan hieruit geleerd/ meegenomen worden? Een overdracht tussen deze verschillende disciplines vindt dagelijks plaats (Claessens, 2000).
- Hulp vragen/ hulp geven. De dagbesteding zit vol ideeën over het invullen van vrije tijd. Medewerkers van de woongroep kunnen bij de medewerkers van de dagbesteding terecht met vragen over wat bewoners leuk vinden om te doen. De dagbesteding zal hierbij ondersteuning bieden. Ook kan de dagbesteding hulp bieden bij het verzinnen van alternatieven. De interesses van de bewoners kunnen veranderen waardoor nieuw overleg nodig zal zijn (Halman en Noordman, 2011).
- Evalueren biedt inzicht in de geboekte resultaten. Denk hierbij aan vragen als: “is het moeilijk verstaanbaar gedrag afgenomen na het dagprogramma?” en “Zien we meer bewustwording bij medewerkers ten aanzien van vrijetijdsbesteding?” Door deze vragen te beantwoorden en regelmatig te bespreken kan er gekeken worden wat het effect is en of er aanpassingen gedaan moeten worden (Claessens, 2000). Evaluatie gebeurt maandelijks in het casusteam overleg of in een teamvergadering en zal eens in de week, tijdens de overdracht, besproken

worden. Hierdoor kan er snel ingespeeld worden op valkuilen van de verandering. (Halman en Noordman, 2011).

Er dient een intensieve samenwerking te zijn tussen de medewerkers van de dagbesteding en de woongroep.

Het dagprogramma dient maandelijks in het casusteam overleg of tijdens de teamvergadering geëvalueerd te worden.

Aanbeveling 4:

In het maandelijks casusteam overleg worden onder andere afspraken gemaakt omtrent de begeleiding van bewoners. Echter blijkt dat deze afspraken niet consequent worden toegepast in de praktijk. Tijdens de bespreking is het belangrijk dat ervoor gezorgd wordt dat de afspraken die gemaakt worden concreet zijn. Alleen als afspraken concreet zijn, kunnen deze worden toegepast in de praktijk. Ook is het van belang dat er een persoon uit het team verantwoordelijk wordt gemaakt voor het nakomen van de afspraken die gemaakt zijn (Halman en Noordman, 2011; Vink 2011).

Afspraken uit het casusteam worden consequent toegepast, hiervoor wordt één persoon verantwoordelijk gemaakt.

Aanbeveling 5:

Doordat de medewerkers van de dagbesteding al veel activiteiten met bewoners ondernemen, hebben zij inzicht in waar de bewoners behoefte aan hebben. Daarnaast zijn ze hier door hun opleiding in gespecialiseerd. Daarom heeft het de voorkeur dat de medewerkers van de dagbesteding en de medewerkers van de woongroep nauw samenwerken bij het ontwikkelen van activiteiten. Mogelijk kunnen ouders ook meedenken in het ontwikkelen van activiteiten, denk hierbij bijvoorbeeld aan activiteiten op huishoudelijk niveau (Halman en Noordman, 2011; Schmidt, 2011; Vink, 2011).

In overleg met de medewerkers van de dagbesteding worden per bewoner activiteiten bedacht.

§2.3 Activiteiten

Aanbeveling 6 en 7:

Bij het opstellen van een dagprogramma voor de individuele bewoner moet er gekeken worden naar activiteiten die op individueel of groepsniveau gedaan kunnen worden (Graaff, 1999).

Bij het aanbieden van activiteiten aan bewoners, is het belangrijk dat ze iets kunnen doen wat ze zelf echt leuk vinden. Per bewoner moet er gekeken worden naar wat zijn/haar interesses zijn en welke activiteiten hij/zij leuk vindt om te doen. Door hier een overzicht van te maken, kan iedere begeleider zien welke activiteiten aangeboden kunnen worden (Schmidt, 2011).

Wanneer een activiteit op groepsniveau aangeboden wordt, kunnen verschillende bewoners betrokken worden in een activiteit. Hierdoor hoeft de medewerker van de woongroep zich maar met een activiteit bezig te houden (Halman en Noordman, 2011; Bloem, 2011; Schmidt, 2011). Wel is het belangrijk dat elke bewoner zijn/haar aandacht krijgt tijdens deze groepsactiviteit (Burger, 2005). Er moet per bewoner gekeken worden welke en of groepsactiviteiten haalbaar zijn (Halman en Noordman, 2011; Bloem, 2011; Schmidt, 2011).

Er worden op individueel en groepsniveau activiteiten aangeboden.

In het dagprogramma is ruimte voor activiteiten die aansluiten bij de interesses van de individuele bewoners.

Aanbeveling 8:

Voor de woongroep is het belangrijk dat ze concrete voorbeelden krijgen van activiteiten die men met de bewoners kan doen. Er is vanuit de literatuur gezocht naar activiteiten die aansluiten bij het niveau van de verschillende bewoners.

Voor mensen met een zeer ernstige verstandelijke beperking is het belangrijk dat er voldoende geactiveerd en geprikkeld wordt. Dit geldt ook voor de vrije tijd. Wanneer er voldoende geactiveerd en geprikkeld wordt kunnen bewoners zich op hun eigen niveau ontwikkelen (Platform EMG, 2007).

Selectief aanbieden van prikkels met als doel activering van de waarneming en beweging. Deze vorm van activering wordt in de zorg voor verstandelijk beperkten meestal toegepast bij zeer ernstig verstandelijk beperkten.

Het gaat om de zogenoemde primaire gewaarwordingen: proeven, ruiken, tasten en voelen, zien en horen. Het zijn juist deze lichaamsgebonden gewaarwordingen, met op de eerste plaats het tasten en voelen, die bij mensen met een zeer ernstige verstandelijke beperking aansluiten. Te denken valt aan:

- Aaien en knuffelen
- Wiegen en ritmisch bewegen
- Verschillende smaken proeven (zoet, zuur, bitter, zout)
- Verschillende geuren laten ruiken
- Blazen met een warme föhn
- Ijsklontjes laten voelen
- Bakje met water om handen of voeten in te doen
- Voorwerpen in de hand geven
- Bewegen op muziek
- Zingen, eenvoudige klanken maken
- Papier scheuren
- Kiekeboe spelen
- Spiegelen van mimiek en geluiden
- Buiten met bladeren spelen

(Graaff, 1999; Halman en Noordman, 2011)

- Snoezelen (verschillende soorten lampen, bubbelpaal, geurolie, rustige muziek) (Schmidt, 2011; Bloem, 2011; Halman en Noordman, 2011)
- Ministeck met grote pinnen
- Met bal tegen de muur gooien
- Scheerschuim/wasschuim op tafel of rolstoelblad spuiten om te spelen
- Muziekplankje (ieder knopje op het plankje maakt een geluid)
- Rammelaar
- Massage (Halman en Noordman, 2011)
- Ringentoren
- Mobiel om boven een bewoner te hangen, eventueel met geluid.
- Nagels lakken (Halman en Noordman, 2011)

(Bloem, 2011)

- Televisie kijken (kinderprogramma's, musicals, sprookjes) (Veugen e.a., 2004; Schmidt, 2011)
- Muziek luisteren
- Voorlezen
- Fietsen
- Snoezelbad (Halman en Noordman, 2011; Schmidt, 2011)
- Voetreflex massage
- Wandelen (bijvoorbeeld post halen)

(Schmidt, 2011; Halman en Noordman, 2011)

- Multi Sensory storytelling: Verhalen vertellen aan mensen met ernstige meervoudige beperkingen. Multisensorisch omdat het verhalen zijn waarbij zoveel als mogelijk alle zintuigen worden aangesproken om wat verteld wordt over te brengen. Daarbij worden zowel de inhoud, de vorm als de presentatie van het verhaal aangepast aan mensen met ernstige meervoudige beperkingen in het algemeen en de individuele persoon met ernstige meervoudige beperkingen in het bijzonder (Penne, 2008)
- Sensopatische borden (Bartiméus, 2004)
- Zingen
- Kleuren

(Veugen e.a., 2004)

De onderzoekers denken dat deze activiteiten aan iedere bewoner aangeboden kunnen worden.

Voorbeelden van activiteiten voor iets hoger niveau zijn:

- Koken (Vink, 2011; Schmidt, 2011; Halman en Noordman, 2011)
- Tafel dekken
- Afwassen/afwasmachine uitruimen
- Eten en wassen
- Planten water geven

(Veugen e.a. 2004)

- Puzzel (Schmidt, 2011; Bloem, 2011)
- Muziek instrument (trommel, kinderpiano)
- Papier door versnipperaar
- Tijdschrift/boekje bladeren
- Blokkentoren bouwen

(Bloem, 2011)

- Spelletje doen
- In de tuin werken

(Schmidt, 2011)

- Schommelen

(Halman en Noordman, 2011)

- Winkelen
- Knippen
- Plakken/ knutselen
- Kleien

(Veugen e.a., 2004)

Deze activiteiten kunnen alleen aangeboden worden aan bewoners met een iets hoger niveau, denk hierbij aan P en Ma. Voor bijvoorbeeld O zullen deze activiteiten lastiger zijn.

Door het aanbieden van deze activiteiten wordt het invullen van vrije tijd van mensen met een ernstige meervoudige beperking eenvoudig en krijgt de bewoner het gevoel dat hij ertoe doet in zijn

eigen woning. In elk stadium van ontwikkeling hebben bewoners behoefte aan bepaalde activiteiten en uitdagingen. Het is belangrijk om veel fantasie te hebben. Je wilt de bewoners uitdagen, uitlokken precies wat je met baby's doet. Deze mensen kunnen zelf vrijwel niets verzinnen of pakken, als de begeleiders niets aanbieden, zullen ze ook niets ervaren (Vink, 2011).

De mogelijke activiteiten die aangeboden kunnen worden, worden verwerkt in het dagprogramma.

Aanbeveling 9:

Voor sommige bewoners is het mogelijk om zelf te kiezen tussen activiteiten. Hierbij moeten wel kaders gesteld worden, geef de bewoner dus twee keuzes. Door het initiatief bij de bewoner te laten, behoudt deze zijn autonomie. Het gedwongen gevoel om iets te moeten doen neemt hierdoor af en de bewoner kiest voor iets wat hij/zij op dat moment leuk vindt (Halman en Donkers, 2011; Burger, 2005). Bijvoorbeeld voor bewoner M is het belangrijk dat het initiatief bij haar gelaten wordt (Halman en Noordman, 2011).

Indien mogelijk kiezen bewoners zelf welke activiteit ze willen doen.

§2.4 Dagprogramma

Aanbeveling 10:

In het dagprogramma dient aandacht te zijn voor de individuele bewoner. De dagprogramma's moeten ervoor zorgen dat de gehele dag voor hen zo veel mogelijk ingevuld wordt. Wel dienen de begeleiders rekening te houden met de behoeften van bewoners. Als begeleiders merken dat een bewoner behoefte heeft aan rust, in plaats van behoefte aan een activiteit, dient het dagprogramma hier ruimte voor te bieden. In het dagprogramma kunnen twee keuzes beschreven worden voor een bepaald moment. De begeleider kan dan kiezen welke keuze er op dat moment aansluit bij de behoefte van de bewoner. Hierdoor is de dagindeling duidelijk, maar is het dagprogramma toch flexibel (Bloem, 2011).

In het dagprogramma dient voor iedere bewoner op elk moment van de dag een mogelijke zinvolle invulling te zijn.

Aanbeveling 11:

Het dagprogramma moet zo opgesteld worden dat er ruimte is voor de behoeften van de individuele bewoner. Dit kan gedaan worden door het dagprogramma zo op te stellen dat het niet aan tijden gebonden is maar dat het dagprogramma een overzicht geeft van activiteiten die op een ochtend, middag en avond gedaan moeten worden. Met activiteiten worden in dit geval verzorgingsmomenten, eetmomenten en vrijetijdsbesteding bedoeld. De ene keer zal een rustmoment langer nodig zijn, bijvoorbeeld door een epilepsieaanval, terwijl een bewoner op andere dagen meer behoefte aan activiteiten heeft. Het is echter belangrijk dat de rustmomenten niet te lang duren. Rustmomenten zijn voor sommige bewoners niet concreet, bewoners krijgen pas echt rust als ze een activiteit kunnen doen waardoor ze hun gedachten kunnen ordenen. De volgorde van het programma is wel iedere dag gelijk omdat dit structuur biedt en voorspelbaar is voor de bewoners (Bloem, 2011).

In het dagprogramma wordt een opsomming gegeven van wat er in de ochtend, middag en avond gedaan moet worden, dit is echter niet aan tijden gebonden.

Aanbeveling 12:

Een dagprogramma voor de bewoners zorgt ervoor dat, voor zover mogelijk de dag, voor bewoners is ingevuld. Hierbij wordt rekening gehouden met de behoeften van de individuele bewoner. De dagprogramma's van de individuele bewoners dienen echter wel op elkaar afgestemd te zijn. Als bijvoorbeeld de ene bewoner een rustmoment heeft, kan de begeleider ondertussen een activiteit met een andere bewoner doen. Ook kan er bijvoorbeeld bekeken worden welke dagprogramma's het best bij elkaar passen, drie bewoners worden dan begeleid door één begeleider. De andere drie bewoners, door de andere begeleider die op dat moment aanwezig is. Dit is een mogelijkheid voor de medewerkers om hun tijd eerlijk te verdelen tussen de bewoners (Bloem, 2011).

De dagprogramma's van de bewoners zijn onderling op elkaar afgestemd.

Aanbeveling 13:

Om bewoners extra duidelijkheid te bieden kan er gewerkt worden met pictogrammen of foto's. Een pictogram is een symbool, meestal in zwart-wit, dat iets uitbeeldt. Voor begeleiders van mensen met een verstandelijke beperking is het gebruik van pictogrammen een goed hulpmiddel om iets duidelijk te maken. Dit omdat mensen met een verstandelijke beperking vaak stoornissen hebben in taal en conceptverwerking. Ook komen er problemen in het korte termijngeheugen en concentratie voor. Hierdoor is het verwerken van mondelinge aanwijzingen voor deze mensen soms moeilijk en daarom is het gebruik van pictogrammen een goed hulpmiddel om een activiteit (zorgmoment, eetmoment, e.d.) duidelijk te maken (Betts, 2007; Bloem, 2011).

Mocht het gebruik van pictogrammen te moeilijk zijn, dan kan er gebruik gemaakt worden van foto's of een visualisatiekast. Een foto is een concrete verwijzer naar de activiteit die gedaan gaat worden. In een visualisatiekast staan tastbare voorwerpen die aanduiden welke activiteiten er gedaan gaan worden. Voorbeelden van tastbare voorwerpen zijn washandjes, bekers en vorken. Op het moment dat er gestart wordt met de activiteit, pakt de bewoner het voorwerp uit de kast en gaat daarna de activiteit doen (Bloem, 2011; Hove en Rijdt, 2007).

Voor elke activiteit wordt een pictogram, foto of voorwerp gekozen. Voordat er met de activiteit gestart wordt, wordt het pictogram/voorwerp aan de bewoner getoond. Hierdoor weet hij wat de bedoeling is en wat hij gaat doen. Voor het kiezen van de pictogrammen, foto's en symbolen is het wenselijk dat er overlegd wordt met logopedie en/of orthopedagogie. Zij zijn immers expert op dit gebied. Echter moet er wel rekening gehouden worden met het niveau van de bewoners. Dit systeem zal niet voor iedere bewoner geschikt zijn. Daarnaast zal het een tijd duren voordat de bewoner de pictogrammen/voorwerpen kent en weet wat ermee bedoeld wordt. Om dit de bewoner onder de knie te laten krijgen zullen de kasten met de voorwerpen consequent gebruikt moeten te worden (Bloem, 2011; Hove en Rijdt, 2007).

Indien het aansluit bij de bewoner, wordt er gewerkt met pictogrammen, foto's of andere concrete verwijzers

§2.5 Overige

Aanbeveling 14:

Wanneer er continu een begeleider in de woonkamer aanwezig is, geeft dit een huiselijke sfeer. Daarnaast is er continu toezicht op wat de bewoners aan het doen zijn en kunnen er samen met de bewoners activiteiten ondernomen worden. Als er een begeleider in de huiskamer zit, kan deze op signalen van moeilijk verstaanbaar gedrag inspelen. Hierdoor kan de begeleider een bewoner sneller naar de nulfase van het signaleringsplan brengen. Het is belangrijk dat de begeleiders bewust vrije tijd invullen naast de zorgmomenten (Halman en Noordman, 2011; Burgers, 2005).

Er is continu iemand in de woonkamer aanwezig die nabijheid biedt.
--

Aanbeveling 15:

Wanneer een bewoner bezig is met een activiteit zal er regelmatig door de medewerkers van de woongroep gekeken moeten worden hoe de activiteit verloopt. Het is voor een bewoner soms moeilijk om zelf verder te gaan met een activiteit, hierbij heeft deze dan hulp nodig. Aandacht geven tijdens een activiteit zorgt ervoor dat positief speelgedrag wordt bekrachtigd. Wanneer deze positieve bekrachtiging niet gegeven wordt kan de bewoner op zoek gaan naar andere aandacht, de negatieve bekrachtiging (Mevissen, 2005; Geus e.a., 2001; Vlaskamp e.a., 2005; Halman en Noordman, 2011).

Positief gedrag wordt bekrachtigd, negatief gedrag ontkracht.

Hoofdstuk 3: Stappenplan

In dit hoofdstuk staat het stappenplan voor het opstellen van een dagprogramma voor de individuele bewoner. Dit stappenplan is tevens een checklist waarin een stap afgevinkt kan worden als deze gedaan is. Ook staan er een aantal tips en een voorbeeld van een dagprogramma. Er is in dit stappenplan ook rekening gehouden met nieuwe bewoners.

Stap	Wat houdt deze stap in?	Gedaan
Stap 1	De medewerker die het dagprogramma maakt, is zich bewust van het belang van het zinvol invullen van vrije tijd, naar de behoefte van de individuele bewoner.	
Stap 2	Maak een overzicht van hoe de dag nu voor deze bewoner is ingedeeld. Wanneer de bewoner nieuw is op de woongroep, dus vanuit een andere instelling of andere woongroep binnen Kempenhaeghe komt, kan vanuit de overdracht gekeken worden naar de dagindeling van deze bewoner.	
Stap 3	Maak een schema met de zeven dagen van de week en verdeel deze dagen in drie delen: ochtend, middag en avond.	
Stap 4	Vul de vaste activiteiten in bij het juiste dagdeel. Vaste activiteiten zijn: verzorgingsmomenten, eetmomenten en dagbesteding.	
Stap 5	Bekijk waar de lege momenten zitten in deze planning.	
Stap 6	Overleg met medewerkers van de dagbesteding en de medewerkers van de woongroep over de activiteiten die passen bij de behoeftes en interesses van de individuele bewoner (zie aanbeveling 8). Ouders kunnen ook geraadpleegd worden naar interesses uit het verleden	
Stap 7	Maak een lijst met de activiteiten die aansluiten bij deze bewoner en voeg deze toe bij het dagprogramma via een interesselijst. Mogelijk kan er rekening gehouden worden met het signaleringsplan, per fase kunnen activiteiten beschreven worden. (Zie lijst met activiteiten en opzet interesselijst)	
Stap 8	Vul de lege momenten in met drie keuze mogelijkheden, waarvan één altijd een rustmoment is en de twee andere een activiteit. Bijvoorbeeld: rustmoment, papier scheuren, muziek luisteren. Opmerking: voor sommige bewoners is de keuze uit een activiteit of rustmoment genoeg.	
Stap 9	Bekijk of het gebruik van pictogrammen, foto's of concrete verwijzers mogelijk is bij deze bewoner. Dit kan in overleg met de logopedist en/of de orthopedagoog. Het gebruik is alleen wenselijk, indien dit een meerwaarde heeft.	
Stap 10	Let erop dat de dagprogramma's van de bewoners onderling op elkaar zijn	

	afgestemd. Dit kan gedaan worden door de dagprogramma's naast elkaar te leggen om te vergelijken. Degene die het dagprogramma maakt is verantwoordelijk voor de vergelijking. Wanneer er een dagprogramma opgesteld wordt voor een nieuwe bewoner dienen alle dagprogramma's weer op elkaar afgestemd te worden.	
Stap 11	Probeer het dagprogramma een week uit en kijk of dit dagprogramma haalbaar is voor de medewerkers. Echter hebben de bewoners langer de tijd nodig om aan het dagprogramma te wennen, trek hiervoor zes weken uit.	
Stap 12	Evalueer met het team of het dagprogramma aangepast moet worden.	
Stap 13	Pas het dagprogramma aan indien nodig.	
Stap 14	Evalueer het dagprogramma maandelijks in het casusteam overleg of tijdens een teamvergadering.	
Stap 15	Er is één begeleider van de woongroep verantwoordelijk gesteld voor het consequent toepassen van afspraken die gemaakt zijn in het casusteam overleg.	

Tips:

- Bekrachtig positief gedrag (meer informatie zie handleiding aanbeveling 15).
- Indien er groepsactiviteiten gedaan worden, richt deze vooral op sfeer. Of maak gebruik van individuele activiteiten in dezelfde ruimte.
- Er is continu een begeleider aanwezig in de woonkamer die nabijheid biedt.

Hieronder een voorbeeld van hoe een dagprogramma eruit zou kunnen zien.

Voorbeeld dagprogramma voor bewoner X

Dagdeel	Maandag	Dinsdag	Woensdag	Donderdag	Vrijdag	In het weekend
Ochtend	Verzorging	Verzorging	Verzorging	Verzorging	Verzorging	Verzorging
	Eten	Eten	Eten	Eten	Eten	Eten
	Toilet	Toilet	Toilet	Toilet	Toilet	Toilet
	Tanden-poetsen	Tanden-poetsen	Tanden-poetsen	Tanden-poetsen	Tanden-poetsen	Tanden-poetsen
	Werk	Werk	Teletubies kijken, ringentoren of rustmoment	Werk	Werk	Puzzelen, wandelen of rustmoment
Middag	Lunch	Lunch	Lunch	Lunch	Lunch	Lunch
	Toilet	Toilet	Toilet	Toilet	Toilet	Toilet
	Papier-scheuren, muziek	Werk	Werk	Ijsklontjes laten voelen,	Werk	Massage, zingen of rustmoment

	maken of rust			nagels lakken of rustmoment		
	Koffie	Koffie	Koffie	Koffie	Koffie	Koffie
	Toilet	Toilet	Toilet	Toilet	Toilet	Toilet
Avond	Avondeten	Avondeten	Avondeten	Avondeten	Avondeten	Avondeten
	Kleuren, puzzel of rustmoment	Dansen, fohn voelen, rustmoment	Scheer-schuim spelen, puzzel of rustmoment	Voetballen, musical kijken of rustmoment	Muziek luisteren, schommelen of rustmoment	Muziek maken, voorlezen of rustmoment
	Verzorging	Verzorging	Verzorging	Verzorging	Verzorging	Verzorging
	Slapen	slapen	Slapen	Slapen	Slapen	Slapen

Voorbeeld interesselijst

Naam:

Datum:

Ingevuld door:

Samen met:

Activiteit	Wel gedaan, voor herhaling vatbaar	Wel gedaan, niet leuk	Nooit gedaan, misschien wel een idee
Televisie kijken			
Papier scheuren			
Enz.			
Enz.			

(Veugen e.a., 2004)

Literatuurlijst

Bartiméus. [Online]. Sensopatische borden voor in de snoezelruimte. [Bezocht op 2011 december 14]. Beschikbaar op URL: <http://www.nieuwsbank.nl/inp/2004/05/18/R169.htm>

Betts D.E., Patrick N.J. De autisme wegwijzer. Doeltreffende oplossingen voor alledaagse problemen. Centraal Boekhuis: Culemborg; 2007.

Bloem M. Interview vergelijking andere organisaties. 10 november 2011.

Burger G. Verplegen van verstandelijk gehandicapten. 2^e druk. Houten: Bohn Stafleu van Loghum; 2005.

Claessens T., GVO en communicatie in de gezondheidszorg. Antwerpen/ Apeldoorn: Garant; 2000

Doolaard J., Handboek geestelijke verzorging in zorginstellingen. Kampen: Uitgeverij Kok; 2006

Geus R., Gennip A van. Wonen in de samenleving. Ervaringen met kleinschalige woonvormen voor mensen met verstandelijk handicap en ernstige gedragsproblemen. Utrecht: Nederlands instituut Zorg en Welzijn; 2001

Graaff de F. Mensen met een (zeer) ernstige verstandelijke handicap. Houten: Bohn Stafleu van Loghum; 1999

Halman J, Donkers M. Interview werkelijke situatie. 3 oktober 2011.

Halman J, Noordman L. Interview samenwerking dagbesteding. 1 december 2011.

Hove van V., Rijdt de C., Werken met visualisatie. Apeldoorn: Maklu; 2007

Kraijer D. Autistische stoornissen en verstandelijke beperking. Ontwikkelingsstoornis en ontwikkelingtekort. Lisse: SWETS & Zeitlinger BV; 1998.

Lamers M., Verkerk M., Vrieze H., Altena R. Hoe stel je een professionele richtlijn op? V&VN. Utrecht; 2008.

Meer van der J, Hermsen P, Keukens R. Ondersteunen van mensen met een verstandelijke beperking. 1^e druk. Twello: Van Tricht uitgeverij; 2003.

Mevissen L., Kwetsbaar & afhankelijk. Gedragsproblemen bij mensen met een verstandelijke beperking. Amsterdam: Uitgeverij SWP; 2005

Penne A. [Online]. Handleiding: Multi-sensory storytelling. Verhalen voor mensen met ernstig meervoudige beperkingen. Leuven; 2008. [Bezocht op: 2011 december 14] Beschikbaar op URL: www.multiplus.be/informatiedocs/handleiding%20MSST.pdf

Platform EMG. Vrije tijd beleven. Utrecht. 2007

Schmidt C. Interview vergelijking andere organisaties. 1 november 2011.

Veugen I. Kempenhaeghe: Interesselijst; 2004

Vink R. Goed kijken, creatief zijn, kennis delen. Klik; 2011. Volume onbekend. Pp 12-15

Vlaskamp C., Poppes P., Zijlstra R. Levensloop in perspectief. Een ondersteuningsprogramma voor volwassenen met zeer ernstige verstandelijke en meervoudige beperkingen. Assen: Koninklijke van Gorcum BV; 2005

Bijlagen

Bijlage 1: Appraisal of Guidelines for Research & Evaluation (AGREE)

Het AGREE-instrument is een internationaal erkend instrument om de kwaliteit van klinische richtlijnen te beoordelen. Om dit instrument te ontwikkelen hebben onderzoekers meegewerkt vanuit dertien verschillende landen.

Het AGREE-instrument bevat 23 criteria. Deze criteria zijn verdeeld in zes domeinen. Hieronder een korte uitleg over deze domeinen:

- Criteria 1 t/m 3 hebben betrekking op het *onderwerp en doel* van de richtlijn. Dit houdt in dat er gekeken wordt naar het doel van de richtlijn, de specifieke klinische vragen waarop de richtlijn antwoord geeft en de doelgroep waarop de richtlijn van toepassing is.
- Criteria 4 t/m 7 hebben betrekking op de *betrokkenheid van belanghebbenden*. Deze criteria richten zich op de gebruikers van de richtlijn.
- Criteria 8 t/m 14 hebben betrekking op de *methodologie*. Bij deze criteria wordt er gekeken naar hoe het bewijsmateriaal verzameld is, via welke methoden de aanbevelingen zijn opgesteld, wat de gezondheidswinst is en het verband tussen het bewijsmateriaal en de aanbevelingen.
- Criteria 15 t/m 18 hebben betrekking op de *helderheid en presentatie*. Hier wordt ingegaan op het taalgebruik en of de richtlijn hulpmiddelen bevat om het gebruik in de praktijk te vergemakkelijken.
- Criteria 19 t/m 21 hebben betrekking op de *toepassing*. Hier wordt ingegaan op de mogelijke organisatorische, gedragsmatige en financiële consequenties van het toepassen van de richtlijn.
- Criteria 22 t/m 23 hebben betrekking op de *onafhankelijkheid van de opstellers*. Bij deze criteria wordt bepaald of de leden van de werkgroep op een onafhankelijke manier de aanbevelingen hebben geschreven.

(Lamers e.a., 2008)

Bijlage 2: Tabel evaluatie

Hieronder een overzicht waaraan het product moet voldoen.

Bewoner
Aansluiten bij behoeftes van de bewoner
Aansluiten bij de interesses van de bewoner
Geen lege momenten meer in de avond
Geen lege momenten meer in het weekend
Bewoner staat centraal
Duidelijkheid voor bewoner
Elke dag ziet er hetzelfde uit
Individuele activiteiten mogelijk
Groepsactiviteiten mogelijk
Helpt het verminderen van moeilijk verstaanbaar gedrag
Medewerkers
Eenduidige manier van werken
Duidelijkheid voor medewerker
Samenwerking met dagbesteding
Elke dag ziet er hetzelfde uit
Helpt bij het inwerken van nieuwe medewerkers
Overig
Mogelijkheid tot inzet van vrijwilligers/mantelzorgers
Op lange termijn toepasbaar
Flexibel in gebruik
Weinig tijdsinvestering voor uitvoeren product
Weinig tijdsinvestering voor ontwikkelen product